

Ya Brexit Sonrası? Birleşik Krallık'ın AB'den Kopuş Dönemeci ve Alternatifleri

Emrah KONURALP

Dr. Öğr. Üyesi
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3667-8107
emrah.konuralp@metu.edu.tr

Sündüs ADAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye
ORCID: 0000-0001-5172-8147
sundusadas@gmail.com

Öz

Kurulduğu tarihten günümüze çeşitli süreçlerden geçen Avrupa Birliği, Birleşik Krallık halkının 2016 yılında aldığı ayrılma kararı ile ilk kez ayrılık tecrübesini yaşamaktadır. Her ne kadar üye devletlere Lizbon Antlaşması'nın 50. maddesi ile ayrılık hakkı verilmiş olsa da Birleşik Krallık bunu gerçekleştirecek ilk ülke konumundadır. Ekonomik huzursuzluklar, egemenlik haklarının Birlik tarafından kısıtlandığı düşüncesi, artan göç oranları ile popülaritesini kaybetmeye başlayan Avrupa Birliği için Birleşik Krallık ile yürütülen ayrılık müzakereleri Birliğin prestiji açısından oldukça önemli bir konudur. Ve Birleşik Krallık yönetimi en az zararla Birlikten ayrılmayı hedeflemektedir. AB'nin tarihi düşünüldüğünde, Brexit meselesi Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık arasındaki en önemli kilometre taşıdır. Bu çalışma Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ne üye olma sürecini ve sürecin arka planını, kazandığı imtiyazları ve bu imtiyazlara rağmen Birlikten ayrılığı tetikleyen unsurları ele almıştır. Ayrıca bu ülkenin Birlikten ayrılmasıyla Birlik ülkeleri ve diğer ülkelerle gerçekleştireceği ilişkiler için Norveç Modeli, İsviçre Modeli, Kanada Modeli, Gümrük Birliği Modeli ve Dünya Ticaret Örgütü Modeli gibi alternatif modeller incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ise incelenen modellerin Birleşik Krallık'ın tüm sorunlarına çözüm bulamayacağına altı çizilmiş, Brexit sürecinin Birleşik Krallık'ı ve Birlik ülkelerini hem ekonomik hem de siyasal olarak olumsuz etkileyeceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Brexit, Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Norveç Modeli, İsviçre Modeli, Kanada Modeli, DTÖ Modeli

What Then? The Exit of the United Kingdom from the EU and the Alternative Paths

Abstract

The European Union (EU) has passed various processes since its establishment and it has been experiencing an 'exit' for the first time. With the Article 50 of the Treaty of Lisbon the member states of the EU are entitled the right to leave the Union. The process of Brexit initiated by the referendum held in the United Kingdom (UK) in 2016 obliged the UK to leave the EU and with this experience, the UK became the first member state quitting the Union. With the economic hardships, the idea of restriction of national sovereignty by the Union, the rise of internal migration the EU started to lose its popularity and the Brexit negotiations between the EU and the UK emerged as an important issue concerning the prestige of the Union. And the government of the UK aims at leaving the Union with least possible amount of sacrifice. When the history of the Union is considered, Brexit has been the most important milestone in the history of the relations between the EU and the UK. This study deals with the historical background of this milestone and its causes. In addition, the models regulating the relations between non-member states are examined in order to discuss a suitable model for the UK in the post-Brexit era. In conclusion, none of the models (Norway, Switzerland, Canada, Customs Union, and WTO) will solve the problems of the UK and emphasized the Brexit process will negatively affect the UK and other EU members in economic and political terms.

Keywords: Brexit, United Kingdom, European Union, Norway Model, Switzerland Model, Canada Model, WTO Model

GİRİŞ

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği (AB) ile 1970'lerde kurmuş olduğu tam üyelik ilişkisinin sona erme sürecini ifade eden Brexit, *Britain* (Britanya) ve *Exit* (Çıkış) sözcüklerinin bileşiminden meydana gelen bir kısaltmadır. Öte yandan bu kısaltma başlı başına hem Birleşik Krallık hem de AB açısından son derecede önemli bir tarihsel dönemeci karşılayan bir kavramdır.

Birleşik Krallık'ta çoğunluğun az bir farkla 2016'daki referandumdan 'kontrolü geri almak' ve 'egemenliği geri kazanmak' adına AB'den kopuş yönünde karar çıkarması, aslında ülkede toplumsal, ekonomik ve siyasal açılardan istikrarsızlaştırıcı bir döneme geçilmesine neden oldu (Gow, 2018: 10). Özellikle, Birleşik Krallığı meydana getiren dört kurucu birimden İngiltere dışındaki üçünün -İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'nın- geleceğine yön verecek bir istikrarsızlaştırıcı dönem söz konusudur.

Bu makalede, Birleşik Krallık'ın AB'ye katılımından başlayarak her iki yapı arasında kurulan ortaklığın bazı dinamiklerine ve birlikteliği kopuşa sürükleyen temel konulara değinilecektir. Ardından, geleceğe dair bazı öngörülerde bulunabilmek amacıyla Brexit sonrasında Birleşik Krallık ile Birlik arasında kurulabilecek ilişki alternatifleri ele alınacaktır.

Bu konuyla ilgili diğer çalışmalar incelediğinde de ağırlıklı olarak modellerin genel karşılaştırmasını sunmak yerine bir modelin tekil olarak analizinin yapıldığı görülmektedir.¹ Bu makalede, söz konusu ilişki alternatiflerinin tek tek değerlendirilmesinin ardından hiçbirinin Birleşik Krallık açısından AB'ye tam üyeliliğin sunduğu avantajları ve olanakları karşılamadığı savunulmaktadır.

BREXIT'E GÖTÜREN SÜREÇ

O zamanki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan ve 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'yla Avrupa Birliği adını alan siyasal ve ekonomik ulus-üstü yapılanma, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un öncülüğünde yaşama geçirilmiş; Birleşik Krallık ise ilkin bu yapılanmanın dışında kalmıştı. Kurucu devletler, geleneksel ulus-devlet anlayışından uzaklaşarak bazı erklerini ortak biçimde kullanmaya yönelmişti (Dinan, 2014: 6). Fransa için bu, ülkenin kendisini köklü ve başat bir büyük güç görme alışkanlığından esaslı bir kopuşken savaşta yıkılan Almanya içinse Avrupa bütünleşmesi, kurtuluş ve uluslararası rehabilitasyon olanağıydı (Dinan, 2014: 6).

¹ Allternatif Brexit modellerini tümünü birden değerlendirmeyen çalışmalara Emerson'ın (2016), Dhingra ve Sampson'ın (2016), Begg'in (2016), Miller, Long, Gower, Kelly'nin (2016), de Mars, Murrar, O'Donoghue ve Warwick'in (2016), Schoof ve arkadaşlarının (2015), Pisani-Ferry ve arkadaşlarının (2016), Booth ve arkadaşlarının (2015), Ryan'ın (2016), Rights'ın (2016), Ebell ve Warren'ın (2016), Birleşik Krallık Hükümetinin (2016a, 2016b), Duxbury'nin (2016), Fossum ve Graver'ın (2018) çalışmaları örnek olarak verilebilir.

Birleşik Krallık'ın Topluluğun dışında kalmasındaki en önemli etken, o dönemdeki yönetimin 'ulusal çıkar' anlayışından kaynaklanmaktaydı (Dinan, 2014: 6). AET'yi kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması'na giden süreçte Avrupa'nın artan önemini kavrayan ancak ufkunu Avrupa ile sınırlandırmak istemeyen Birleşik Krallık yönetiminin vizyon eksikliğinden de söz edilmektedir (Young, 1993: 55). Birleşik Krallık hükümeti her ne kadar 1950-54 döneminde takip ettiği ortak pazardan 'katılmadan yararlanma' taktiğini terk etmeye zorlansa da kendisini AET'nin altı kurucusundan Batı Almanya'nın ulus-üstüçülük siyasetini bırakması gerekliliği gibi faydasız bir yaklaşım sergileyerek uzaklaştırdı (Young, 1993: 55-56). Ayrıca Süveyş krizinde Fransa'nın karşılaştığı muamele ve ABD'yi memnun etme tutkusu da ülkeyi Topluluğa katılmaktan alıkoydu (Young, 1993: 56). Roma Antlaşması'na taraf olmayan Birleşik Krallık'ın katılım başvurusu 1963 ve 1967 yıllarında Fransa Devlet Başkanı Charles de Gaulle tarafından iki kez veto edildi.² Üyelik ancak 1973 yılında gerçekleşebildi.

Üyelik gerçekleştiikten sonra 1974-1975'te Topluluk ile Birleşik Krallık hükümeti arasında üyelik şartları ve Birleşik Krallık için imtiyazlar hakkında pazarlıklar başladı. Uzun pazarlıklar sonucunda bu ülke Avrupa Topluluğu'ndan özellikle tarımsal ürünler için bazı ayrıcalıklar elde etmeyi başardı ve bu ayrıcalıklar Avam Kamarası tarafından onaylandı (Soytürk, 2017: 77). Avam Kamarası'ndaki oylamadan sonra yapılan halk oylamasında da seçmenin yüzde 67,2'si toplulukta kalmaktan yana oy verdi (McKie, 1975).³ Ancak bu sonuca karşın ülke, AET'nin bütünleşme süreçlerine tam ölçüde katılmadı. Özellikle 'Demir Leydi' lakabıyla anılan Margaret Thatcher'in başbakanlığı döneminde Avrupa Topluluğu'nun Federal Avrupa isteği, iktisadi birlik ve ortak para sistemi gibi reformlarına karşıtlık güçlüydü (Zengin, 2016: 2). Thatcher'ı 'Avrupa şüphecisi'⁴ olarak

² Topluluğu siyasal boyutundan çok ekonomik yönüyle gören de Gaulle için tarımsal sektörü zayıf olan ve Topluluğun ortak tarım politikasının finansmanını kendisine yük sayan Birleşik Krallık, Fransız yaklaşımına dayanarak biçimlenmiş olan ve tarımsal ithalatı kısıtlamayı, tarımsal ürünler için ortak 'hedef fiyat' belirleyerek çiftçi gelirlerini güvence altına almayı öngören ortak tarım politikası açısından Fransa'ya bir tehditti (Dinan, 2014: 6; Young, 1993: 78). De Gaulle, NATO'nun gücünü sınırlandırmak üzere siyasal ve savunma amaçlı bir işbirliğini umarak; ulus-üstü bir Avrupalılık yerine hükümetler arası işbirliğini arzularak; Birleşik Krallık'a hiçbir atf yapılmasına müsaade etmeyerek altı kurucu arasındaki lider konumunu sürdürmek istediğini gösteriyordu (Young, 1993: 72-73).

³ Bu referandumda evet oranlarının İngiltere'de yüzde 68,7, İskoçya'da yüzde 58,4, Galler'de yüzde 64,8, Kuzey İrlanda'da yüzde 52,1 olarak gerçekleştiği ve İşçi Partisi'nin güçlü olduğu seçim bölgelerinde birleşik bir Avrupa desteğinin daha zayıf kaldığı görülmüştür (McKie, 1975).

⁴ Avrupa şüpheciliği (*Euroscepticism*), genellikle AB fikrini ve kurumlarını eleştiren veya bunlara doğrudan karşı çıkan insanların siyasi görüşüne verilen addır. Söz konusu şüpheciliğin temel kaynağına bakıldığında öncelikle Avrupa bütünleşme projesinin Avrupa ulus-devletlerini zayıflattığı düşüncesi olmakla beraber, Avrupa şüpheciliği olan kişilerin bu bütünleşmeyi yavaşlatmak, durdurmak veya topyekün tersine çevirmek arzusunda olduklarından söylenebilir. Bu şüphecilik doğrultusunda AB kurumlarının demokrasi açığıyla (*democraticdeficit*) malul

değerlendirmek mümkündür. Bu kavram ilk kez 1985 yılında İngiliz gazetesi *The Times*'ta ifade edilmiştir. Başbakan Margaret Thatcher 1988 Eylül ayında yaptığı Bruges Konuşması ile 'Avrupa Bütünleşme Süreci'ne karşı duyduğu kuşkuyu belirtmiş, konuşmasında geçen "Biz Britanya'yı Brüksel temelli bir süper devletin tahakkümü altında olsun diye kurmadık" sözüyle dikkat çekmiştir (Kalav, 2017: 74). Thatcher'in Bruges konuşması Birleşik Krallık'ta ayrılıkçı tarafların temel kaynağı olmuştur.

İkinci Referandumda Doğru

Her daim gündeminde 'ayrılık' olan Birleşik Krallık'ı ikinci referandum sürecine bir seçim vaadi götürmüştür. Aslında bu vaat buzdağının sadece görünen kısmıdır. Birleşik Krallık Başbakanı David Cameron, 2015 genel seçimlerini partisinin kazanması halinde ülkesinin AB üyeliğini halk oylamasına götüreceğini açıklamış ve aynı zamanda ülkesinin AB üyeliği koşullarını, AB kurumları ve diğer üye devletler ile yeniden müzakere edeceğini de belirtmişti. Cameron'ın amacı ülkesinin Birlikten ayrılmasını sağlamak değil; ayrıcalıklı konumunu sağlamlaştırmak ve son zamanlarda ülke içinde artan AB karşıtlığını zayıflatmaktır (Akdoğan, 2017: 177).

Başbakan Cameron, 2015 Kasım ayında, Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk'a gönderdiği bir mektupta Birleşik Krallık için dört alanda yoğunlaşan taleplerini ortaya koydu: ekonomik yönetim, egemenlik, rekabetçilik ve göç. Konsey Başkanı Tusk bu talepler doğrultusunda hazırladığı bir taslağı üye devletlere dağıttı ve onlardan gelen öneriler doğrultusunda son halini alan metin, 18-19 Şubat 2016 tarihinde toplanan AB Zirvesi'nde kabul edildi (Avrupa Konseyi, 2016). Cameron da ülkesine döndüğünde referandum kampanyalarını başlatıp halkı Birlikte kalınması yönünde oy kullanmaya çağırdı.

Tarihi boyunca 'Avrupa şüpheciliği' düşüncesine yakın olan Birleşik Krallık halkı, egemenlik haklarının ulusal düzeyde uygulanması yerine AB çatısı altında bir karar mekanizmasıyla gerçekleştirilmesinin geleneksel milliyetçilik anlayışlarına ve kendi iradeleriyle hareket etme yeteneğine aykırı olduğuna inanıyordu (Zengin, 2016: 6). AB'nin halkların temsili ve katılımını sağlayacak etkin bir demokratik sistem oluşturması gerektiriyordu. Ancak Avrupa Parlamentosu'nun artan gücü ya da Avrupa Komisyonu'nun artık Parlamento tarafından seçiliyor olması yeterli olmadı (Akses vd., 2016: 8-10).

Birlikten ayrılık için tek neden tabii ki egemenlik haklarının kısıtlanması değildi. Ülkede yaşanan ekonomik ve mali sıkıntılar, Birlikten ayrılmak için ortaya çıkan görüşlerin güçlenmesine neden oldu, 2008 krizi AB ülkelerini de olumsuz etkiledi. Ekonomisi iyi olan Birlik ülkelerinin diğerlerini destekleyen paketler sunması, kurtarma paketini kabul eden Birlik ülkeleri içinse anlaşmaların zorlu

olduğu ve AB kurumlarının fazlaca bürokratik bir yapı sergileyerek halklardan uzaklaştığı öne sürülmektedir (Servantie, 2017).

şartlar barındırması her iki tarafın yurttaşları açısından AB'yi daha az popüler duruma getirdi. Ekonomik olumsuzluklara koşut olarak işsizlik oranları da arttı ve Krallık yurttaşları için gelecek kaygısı hissedilmeye başlandı (Hobolt, 2016).

Bir diğer ayrılık tezi ise göçmenlerdi. İnsanlar sürekli 'öteki' olarak tarif ettiklerinin kendilerine zarar vereceği korkusu ile yaşar ve şiddetle hissedilen bu 'Hobbesçu korku'⁵ bireyleri kendilerini korumaya yönelik önlemler almaya sevk eder (Arıboğan, 2017: 22). Birleşik Krallık halkını da artan göç oranlarına karşı bir şeyler yapmaya iten aslında bu korkuydu. 2016'da ülkede yayımlanan bir araştırmaya göre referandumda halkın oyunu belirleyen konular arasında ekonomi birinci öneme sahipken göçmen konusu ikinci sıradadır ve halkın yüzde 48'nin oyunu göçmen karşıtlığı belirlemiştir (Ipsos MORI, 2016: 3-5). Özellikle Suriye İç Savaşı ile artan ve önlenemeyen göç, Avrupa ülkelerini fazlasıyla etkiledi. Birleşik Krallık halkı göçmenlerle işlerini ve haklarını paylaşmak istemiyordu. Göç konusu tüm dünyada milliyetçilerin ve yabancı düşmanlığı düşüncesine sahip olanların oldukça önemli bir propaganda malzemesi haline geldi. Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya gibi AB'nin başat ülkelerinde de Birlikten ayrılma önerileri tartışılmaya başlandı. Aşırı sağ bloğun liderleri seçimlerde bu konuyu vaat olarak halka sunmuş ve beklenenin üstünde bir geri dönüş almıştı. Birleşik Krallık'ta da halkın çoğu Birlikten çıkılması durumunda ülkenin yeni göçmenlerden korunacağını düşünüyordu. Son zamanlarda bu ülkede gerçekleşen terör eylemleri de göçmen karşıtlığını arttırmıştı.⁶Ancak şunun altını özellikle çizmekte yarar var: Birleşik Krallık'taki göçmen karşıtlığı, Kıta Avrupası'ndan farklı olarak daha çok AB yurttaşlarına tanınan serbest dolaşım hakkıyla bu ülkeye gelenlerin iş piyasası üzerinde yarattığı etkiye dayanmaktadır. Örneğin, diğer AB ülkelerinden gelenler arasında çok büyük bir farkla ilk sırada yer alan Polonyalılar AB karşıtlarının argümanlarını dayandırdıkları çarpıcı konulardan birini teşkil etmektedir (BBC, 2016a).

Birleşik Krallık yurttaşları açısından AB içi göçün AB'nin dışından gelen göçmenlere kıyasla daha endişe verici bulunmasının nedeni, örneğin, ülkenin Suriye'den gelen mülteciler için göreceli olarak temel bir hedef ülke konumunda yer almamasıdır. Özellikle 2015 yılında Yunanistan, Malta, İtalya ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçmek isteyen mültecilere temel hedef ülkeleri sorulduğunda mültecilerin öncelikle Almanya ve İsveç'i ya da genel olarak Avrupa'yı gösterdikleri ortaya çıkmıştır (Özerim, 2017: 88). Her ne kadar

⁵ Thomas Hobbes'a göre, insanlar doğuştan eşittir ve bazı amaçlarına (kazanç, güvenlik ve toplumsal statü gibi) ulaşmak için şiddet kullanmaya eğilimlidir. Rasyonel bir insan kendi güvenliği için bu tarz bir düşünceye sahip olmak zorunda ve önlemlerini ona göre almak durumundadır.

⁶ Ipsos MORI'nin (2017) yaptığı araştırmaya göre, Brexit'i ülkenin en önemli beş gündem maddesi içinde birinci sırada gören ve ağırlıklı olarak yüksek eğitimli, orta sınıf erkeklerden oluşan grup açısından terörizm ve göç; Ulusal Sağlık Sistemi ve ekonominin ardından en önemli sorunlar arasında görülmektedir.

mültecilerle ilgili kaygılar çok temelli olmasa da günümüzde hissedilir düzeyde yükselen milliyetçilikle ayrılık taraftarları bu kaygıları gereği gibi yönlendirmeyi bilmiştir. Sadece savaştan kaçan insanlar değil AB ile tam üyelik müzakereleri yürüten Türkiye Cumhuriyeti de 'ayrılık için oy verin' kampanyalarına konu olmuştur. Ayrılıkçılar Türkiye gibi yaklaşık 80 milyonluk bir ülkenin AB üyesi olması olasılığının ve üyeliğin Türk yurttaşlarına getireceği serbest dolaşım hakkının hem işgücü piyasaları hem de güvenlik açısından riskler barındırdığını savunarak halkı ayrılık yönünde oy kullanmaya çağırılmışlardır (Akses vd., 2016: 10).

Referandum Cameron'ın başında Demokles'in kılıcı gibi sallanmaktaydı. Aslında Başbakan Cameron'ı iş dünyasının önde gelen isimleri, Avrupa Birliği'nin lokomotif ülkelerinin liderleri ve dönemin ABD Başkanı Barack Obama destekliyordu. Pandora'nın kutusunun açılmasına yardımcı olan Cameron'a göre ayrılıkçıların tezlerinin bir temeli yoktu. Cameron'ın argümanlarına göre Avrupa Birliği üyesi olmak Birleşik Krallık'ın ekonomisi açısından oldukça önemliydi. 'Tek pazar' bu ülke için oldukça büyük bir avantajdı. AB üyesi ülkelere emek göçü çeşitli sektörlere kayda değer katkı yapıyordu ve göçmenler ülkeye dinamizm katıyordu ayrıca sayıları korkulacak kadar fazla değildi. Ayrılık demek bir yandan Birleşik Krallık'ın birçok konuda söz hakkının da elinden alınması demekti. Ancak Cameron'ın savunduğu bu görüşleri halka tam olarak aktaramadığının altını çizmek gerekir (Çolak, 2017: 105).

Oldukça hararetle geçen referandum kampanyalarının ardından 23 Haziran 2016 tarihinde gerçekleştirilen oylamanın sonucu yaklaşık yüzde 52'ye yüzde 48'lik bir oranla AB'den ayrılık yönündeydi (The Electoral Commission, 2016). Bunun üzerine David Cameron istifasını verdi ve Theresa May başbakanlık koltuğuna oturdu. Referandum sonucunda "I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında ülkelerin, insanların, etnik-dinsel çatışma tuzağına düşmemeleri, yaşlı kıtanın bir daha faşist yönetimlerin eline geçmemesine yönelik Jean Monnet'nin ana hatlarını çizdiği ortak Avrupa düşüncesi de önemli bir yara aldı" (Efe, 2017:115). Sandıktan 'ayrılık' kararının çıkması birçok sorunu da beraberinde getirdi.

Müzakereler

Avrupa Birliği'nden ayrılma hakkı 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'yla üye ülkelere tanınmıştı. Avrupa Birliği'nin 'İşleyişine Dair Antlaşma'nın 50. maddesine göre "Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlikten çekilmeye karar verebilir"di (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2017: 30). Birlikten ayrılma prosedürü ise yine bu antlaşmanın 50. maddesinde açıklanmaktadır (Avrupa Birliği, 2007). Aslında Başbakan May'in planı, hükümetin parlamentonun onayına gerek olmaksızın AB ile müzakereleri başlatmasına olanak sağlayan 'Kraliyet ayrıcalığı'⁷ kuralından yararlanmaktı.

⁷ Kraliyet ayrıcalığı yasanına göre; hükümet parlamentonun onayı olmadan antlaşma imzalayabilir ve hatta savaş ilan edebilir.

Ancak bu plan 'The People's Challenge'⁸ hareketinin lideri Gina Miller'in konuyu Yüksek Mahkeme'ye taşımasıyla sekteye uğradı (Özbey & Şenyuva, 2017: 186). Yüksek Mahkeme bu talebi değerlendirdi ve ülkenin Avrupa Birliği'nden ayrılmasına yönelik müzakerelere parlamento onayı olmadan başlanamayacağına hükmetti. Böylece hükümet, Lizbon Antlaşması'nın Birlikten çıkmayı düzenleyen 50. maddesini tek başına yürürlüğe sokup, parlamento onayı olmaksızın müzakerelere başlayamadı (BBC, 2016b). Süreç 15 Mart 2017 tarihinde Lordlar Kamarası'nın Brexit sürecini başlatmaya onay vermesi ile resmîyet kazandı. 29 Mart'ta Lizbon Antlaşması'nın 50. maddesi uyarınca imzaladığı altı sayfalık ihbar mektubunu Brüksel'e gönderen Theresa May bu süreç içinde beklenmeyecek bir hamle ile erken seçim kararı aldı. May, erken seçim kararını "eğer bu genel seçimi şimdi yapmazsak, siyasi oyunlar devam edecek" diyerek açıkladı ve 8 Haziran'da gerçekleşen seçimde yeniden başbakanlık koltuğuna oturdu (BBC, 2017).

2017'nin Mart ayında başlanan müzakerelerde, ülkenin AB'ye ödemesi gereken para, yurttaşlık hakları ve İrlanda sınırı en çok önemsenen konular arasında bulunmaktadır. 29 Mart 2019 tarihinde Birleşik Krallık'ın tamamen Birlikten çıkması planlanmıştır. Ayrılık sürecini yürütmesi için Avrupa Birliği Komisyonu tarafından görevlendirilen Michel Barnier, Brexit anlaşmasının ilk taslağını tanıtmıştır (Deutsche Welle, 2018b). Yayımlanan 122 sayfalık bu ilk taslak, 168 maddeden ve protokollerden oluşmaktadır. Bu taslağa göre 30 Mart 2019 ile 31 Aralık 2020 arasındaki dönem Birlikten ayrılış için bir geçiş evresi olacaktır ve AB hukuku 31 Aralık 2020 tarihinde son bulacak olan geçiş sürecinin sonuna kadar Birleşik Krallık'ta geçerli kalacaktır. Ancak, Birleşik Krallık bu süre zarfında kurumsal haklardan faydalanamayacak ve politika oluşturma süreçlerine dâhil olamayacakken AB iç piyasası ve gümrük birliğine dâhil olacaktır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 70). Birleşik Krallık ile AB arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geleceğini belirleyecek antlaşmaya ilişkin müzakerelerin birkaç yıl sürmesi beklenmektedir. Bu nedenle, Birleşik Krallık'ın 2019 Mart ayında AB'den çıkmasının ardından taraflar arasındaki ticaretin gümrük vergileri ve kontrollerle engellenmemesi öngörülmektedir. Alınan karara göre, Birleşik Krallık'ın geçiş sürecinde üçüncü ülkeler ile ticari antlaşmalar yapması hâlinde ise AB ülkelerinin onayı gerekmektedir. Geçiş sürecinde diğer AB ülkelerinden Birleşik Krallık'a göçün sınırlandırılması da mümkün kılınmayacaktır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 12). Metnin en tartışmalı maddesi ise Birleşik Krallık'ın İrlanda Cumhuriyeti'ne karadan sınırı olan Kuzey İrlanda ile İrlanda Cumhuriyeti arasında sınır kontrollerinin oluşmasını engellemek için Kuzey İrlanda'nın AB'nin 'ortak mevzuat alanı' içerisinde kalmaya devam etmesine yönelik maddesidir (Deutsche Welle, 2018c). Bu maddeye göre 'ortak mevzuat alanı'nda

⁸ The People's Challenge hareketi, Fransa'da yaşayan bir Birleşik Krallık yurttaşı tarafından başlatılan; internet üzerinden kitlesel olarak fonlanan ve AB'den ayrılma sürecinin Birleşik Krallık Parlamentosu tarafından yürütülmesi gerektiğini savunan bir topluluktur (The People's Challenge, 2018).

malların serbest dolaşımı ve iki bölge arasındaki işbirliğinin sürdürülebilmesi için bir sınır olmayacaktır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 102–103). Ancak Başbakan May, “hiçbir Birleşik Krallık Başbakanı bunu kabul edemez” diyerek bu maddeye karşı çıkmış; AB'nin ortaya koyduğu bu maddenin Birleşik Krallık'ın anayasal bütünlüğüne zarar vereceğini savunarak teklif edilen maddenin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir (BBC, 2018b).

Taslak ayrılık metninde yer alan bir diğer madde ise AB'nin yedi yıllık bütçe planlamasının da sonu olması nedeniyle Birleşik Krallık'ın 2020 yılının sonuna kadar AB bütçesine ‘katkı sağlamaya’ devam edeceğidir (Avrupa Komisyonu, 2018a: 75). Ayrıca Birleşik Krallık'ın kırk yıldan uzun süren AB üyelik dönemi nedeniyle ödemesi gereken finansal katkıları da ödeyeceği ifade edilmiştir. Taslak metinde yer alan bir başka konu ise Birleşik Krallık'ta yaşayan AB yurttaşları ile AB üyesi devletlerde yaşayan Birleşik Krallık yurttaşlarının Brexit sonrasındaki durumunu kapsamaktadır. Buna göre eğer 29 Mart 2019 tarihine kadar bu kişiler kaldıkları ülkede en az beş yıl yaşamış olurlarsa o zaman, o ülkede süresiz bir şekilde kalmaya hak kazanacaklardır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 10). Geçiş döneminde Birleşik Krallık'a taşınan AB yurttaşlarının da Krallık'ta kalmaya haklarının olması gerektiği belirtilirken, Birleşik Krallık bu maddeye karşı çıkmaktadır. Yine taslağa göre, şu anda bir AB ülkesinde yaşayan, Birleşik Krallık yurttaşları, Brexit sonrasında başka bir AB ülkesine taşınamayacaklardır (Avrupa Komisyonu, 2018a: 11).

May ise geri dönüş olmayacağını “Brexit, Brexit'tir” sözüyle vurgularken zaman zaman halk protesto gösterileri düzenlemekte ve hükümet içinden de çatlak sesler duyulmaktadır (Cowburn, 2016). Theresa May, kabinesini birlikte tutmak için her ne kadar ikna çabalarında bulunsa da önce Brexit Bakanı David Davis ve yardımcısı, ardından da Avrupa Birliği'nden ayrılmanın şiddetli savunucusu olan Dışişleri Bakanı Boris Johnson istifasını sunmuştur. İki bakan da Birlik'ten ayrılışın ‘sert Brexit’ yolu ile olması gerektiğini ve Başbakan May'ın izlediği yolun AB'ye karşı Birleşik Krallık'ın elini zayıflattığını savunuyordu. Parlamentoda ‘sert Brexit’ yanlıları taviz vermekten kaçınırken karşıt görüşlü milletvekilleri bu durumu ‘çılgınlık’ olarak nitelemektedir. Başbakan Theresa May ise ekonominin sert Brexit'i kaldıramayacağı görüşünü savunarak olaylara daha ılımlı yaklaşmaktadır (Wesel, 2018).

May'ın önderliğinde açıklanan ‘Brexit Yol Haritası’ ekonomi, kişilerin serbest dolaşımı, İrlanda sınırı, demokrasi ve Birleşik Krallık'ın dünyadaki yeri başlıklı beş konu çevresinde şekillenmektedir. Birleşik Krallık hükümeti gümrüksüz ticaretin devamını savunmaktadır. Böylece yıllardır kurulmuş olan zincir bozulmayacaktır. Hükümetin 12 Temmuz 2018 tarihinde kamuoyuyla paylaştığı ve ‘Chequers Planı’ adını verdiği bu teklif “Birleşik Krallık'tan AB ülkelerine gönderilen mallarda AB'nin, AB'den Birleşik Krallık'a gönderilen mallarında ise Birleşik Krallık'ın gümrük vergilendirme düzenlemelerinin geçerli olması” yönündedir (Walker, 2018). Gümrüksüz dolaşım talep eden hükümet, kişilerin ve

hizmetin ülkeye girişinde ise kontrol olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durumda serbest dolaşım Brexit ile sonlanacaktır.

Birleşik Krallık 'nitelikli göçmenler'in bu durumda istisna olabileceğini söylemektedir fakat yayımladıkları taslakta bu konuya açıklık getirilmemiştir. Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk, Chequers Planı'na şüpheyle yaklaştıklarını söylerken Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ise planın özellikle ekonomi ile ilgili olan kısımlarının kabul edilemez olduğunu vurgulamış ve Brexit ile Birleşik Krallık'ın zenginliğe ve refaha kavuşacağını söyleyenleri ise yalancılıkla suçlamıştır (BBC, 2018a).

AB ve Birleşik Krallık arasında çözülmeyi bekleyen önemli konulardan biri de Kuzey İrlanda sınırıdır. David Davis'in halefi Dominic Raab ile 21 Ağustos 2018'de bir araya gelen AB'nin Brexit müzakerelerindeki Başmüzakereci Michel Barnier Kuzey İrlanda sınırı konusu çözüme ulaşmadan Brexit anlaşmalarını gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını altını çizmiştir. Konu, yalnızca açık olan sınırı kontrol altına almak açısından değil, Avrupa'nın bir başarı öyküsü olan ve İrlanda'da onlarca yıl hüküm süren şiddetin sonlanmasını sağlayan gelişmeleri geriye götürebileceği endişesi açısından da önemlidir (Social Europe, 2018).⁹

Chequers Planı iç siyasette de tepkileri çekmiştir. Örneğin, ana muhalefetteki İşçi Partisi Lideri Jeremy Corbyn AB liderlerini ve May'i siyasi oyunlara son vermeye çağırırken, Liberal Demokrat Parti Lideri Vince Cable "Chequers Planı öldü" diyerek planın işlevsizliğini belirtmiştir. Başbakan May ise ellerindeki tek seçeneğin bu plan olduğunu güçlü bir ses ile dillendirmektedir (BBC, 2018b).

Öte yandan adından sıkça söz ettiren teknoloji devleri ve çeşitli finans kuruluşları da Birleşik Krallık'tan çekilmeyi gündeme getirmektedir. Geçtiğimiz günlerde Japon teknoloji markası Panasonic, merkezini Londra'dan Amsterdam'a taşıyacağını duyurmuştur. Bu yolla gelebilecek olası vergi yükünden ve gümrük giderlerinden kaçınılması beklenmektedir (Petzinger, 2018).

Açıkça görülmektedir ki Başbakan Theresa May'in çözmesi gereken pek çok sorun bulunmaktadır. İç siyasette durum pek parlak görünmezken muhalifler her fırsatta referandumun yenilenmesini talep etmektedir (Schoof, Petersen, Aichele, & Felbermayr, 2015: 3). Ekonomik büyümenin sekteye uğraması ve yatırımların düşmesi öngörüler arasındadır. Başbakan May ise 'anlaşmaya varılmaması kötü bir antlaşmadan daha iyidir' yaklaşımıyla ilerlemektedir. Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk ise antlaşma yapılmasının her iki taraf için de en doğru yol olduğu görüşünü savunmaktadır (Dünyahaber, 2018). Buna ek olarak, Avrupa Birliği bu ayrılığın çözülme sürecini tetikleyecek bir domino etkisi yaratmasından korkmaktadır ve ayrılığın diğer ülkelere emsal olmaması için Birliğin, Birleşik

⁹ Belfast Antlaşması ya da Hayırlı Cuma Antlaşması, 1998 yılında Kuzey İrlanda'daki terör ve şiddete son vermiş ve Birleşik Krallık'ın bir parçası olan Kuzey İrlanda ve İrlanda Cumhuriyeti arasında barış sağlanmıştı (Purdy, 2013). Her iki taraf da AB üyesi olduğu için sert sınırlar ortadan kalkmıştı. Brexit sonrasında durumun ne olacağı ise son derecede muğlak.

Krallık'ı müzakerelerde zorlaması beklenmektedir. Daha önce ayrılık tecrübesi yaşamamış olan AB, Birleşik Krallık gibi önemli bir üyenin ayrılışı ile sarsılan imajını yeniden inşa etmek ve sağlamlaştırmak için yeni önlemlere ve yöntemlere yönelmiştir. Bunlardan biri de 'Çok Vitesli Avrupa' fikridir. Giderek derinleşen entegrasyonun öncü bir ülkeler grubu ile ilerlediği, diğer ülkelerin zaman içinde bu öncü gruba katılarak politikalara aşamalı bir şekilde adapte olduğu modeldir (Akses vd., 2016: 39). Modelde gerçekleştirilmesi planlanan, Fransa ve Almanya gibi lokomotif ülkelerin başı çektiği, Polonya ve Çekya gibi ülkelerin ise gelecekte entegrasyona eklenildiği bir sistemdir. Böylece Avrupa Birliği, Polonya, Macaristan, Çekya gibi Doğu Avrupa ülkelerin engellemelerine takılmadan ilerlemeye devam edecektir. Birleşik Krallık'ın ayrılışı ile AB geleceğini bu modelle yönlendirmeyi amaçlamaktadır.¹⁰

YA SONRASI?

Brexit kararı, Birleşik Krallık'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan beri verdiği en önemli karar niteliğini taşımaktadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi Avrupa Birliği bütünleşme süreçlerine hep şüpheyle yaklaşan Birleşik Krallık için şimdi oldukça zorlu ve yeni bir süreç başlamıştır. Bu sürecin politik sorunlara, halk tabanında huzursuzluklara ve ekonomik istikrarsızlıklara gebe olacağı aşikârdır.

Birleşik Krallık'ın 2016 verilerine göre dünya üzerindeki beşinci ekonomik güç olduğu da göz önüne alındığında (TC Dışişleri, 2016), bu ülke gücünü kaybetmeden tüm bu olumsuz tabloyu değiştirmek isteyecektir. Birlikten ayrılışın nasıl olacağı ise tartışmalıdır. Kimilerine göre 'yumuşak Brexit' yani ilişkilerin Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) kurallarına göre düzenlendiği, kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının mümkün olduğu tek pazara üyeliğin devam ettiği bir ayrılık süreci olmalıyken kimilerine göre ise bu ayrılık 'sert Brexit' yoluyla gerçekleşmelidir. Sert Brexit'i ticari ilişkilerin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurallarına göre gerçekleştirildiği ve AB ülkeleri ile diğer dünya devletleri arasında gerçekleşen ticari ilişkiye benzeyen bir yol olarak tanımlamak mümkündür (Efe, 2017: 110). Sert Brexit'le hiçbir antlaşma olmadan tek pazarın dışında kaldığı için tek pazardaki ülkelerle yapılacak ticarete Birleşik Krallık gümrük duvarlarıyla karşı karşıya kalacak ve ekonomik açıdan dezavantajlı bir konuma düşecektir. Tek pazar içinde sınır kontrolü olmaksızın ticareti öngören tek pazarın dışında kalmak İrlanda sınırını da büyük bir problem haline getirecektir.

Birleşik Krallık Başbakanı Theresa May tek pazarda ve gümrük birliğinde kalmayı kabul etmeyeceklerini "gümrük birliğinde kalma politikamız yok; herhangi şekliyle de gümrük birliğinde yer almayacağız" sözü ile açıklamıştır (Deutsche Welle, 2018c). Yapılacak anlaşmalarda karşılıklı ticaretin oldukça

¹⁰ Yeni bir fikir olmamakla birlikte çok vitesli Avrupa fikri, Birleşik Krallık'ın Brexit sürecinden önce son kez katıldığı 9 Mart 2017 tarihli Liderler Zirvesi'nde tartışılmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri bu fikre sıcak bakmamaktadır (Deutsche Welle, 2017).

esnek şartlara bağlanmasını istediklerini söyleyen May, Birleşik Krallık ve Birlik ülkeleri arasında yeni bir ticaret antlaşması imzalanması düşüncesindedir ve Mart 2018'de gerçekleştirdiği İskoçya, Galler ve İrlanda ziyaretlerinde ise Birleşik Krallık'ı birçok fırsatın beklediğini vurgulayarak, birlik ve beraberliğin öneminin altını çizmiştir (Euronews, 2018). Avrupa Birliği ise yaptığı açıklamalarla Birleşik Krallık için ayrılığın kolay sonuçlanmayacağını ve deyim yerinde ise 'faturasının ağır' olacağını belirtmektedir (Deutsche Welle, 2018a). May'ın 'kırmızı çizgi' olarak gördüğü Brexit sonrasında serbest dolaşımın sonlandırılması ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yargı yetki alanından çıkılması konusunda hükümetinin tam yetkili olabilmesi gibi talepler iki taraf arasında kabul edilebilir bir ticaret antlaşmasına varılmasını güçleştirmektedir (Donnelly, 2018).

Birleşik Krallık'ın gümrük birliğinde kalmayı kabul etmemesi akıllara 'Birleşik Krallık için alternatif modeller nelerdir?' sorusunu getirir. Hâlihazırda AB üyesi olmayıp üye ülkeler ile ticari ilişkilerini farklı modellerle yürüten ülkeler bulunmaktadır. Bu noktada, Birleşik Krallık için alternatif modellerin ele alınması yararlı olacaktır.

Norveç Modeli

1994 yılında imzalanan antlaşmayla oluşan AEA ile Avrupa Birliği üyesi olmayan üç Avrupa Serbest Ticaret Birliği (*European Free Trade Association*, EFTA) ülkesi tek pazara girmiştir. İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç AB üyesi olmadan tek pazarın ayrıcalıklarından yararlanmaya başlamıştır. Bu ülkeler; istihdam, tüketici koruma, çevre ve rekabet politikaları ile ilgili mevzuat da dâhil olmak üzere AB kurallarını uygulamak zorundadır (Dhingra & Sampson, 2016: 4). Bunun yanında AB Kalkınma Fonları'nı desteklemekte ve çeşitli AB programlarına da katkı sağlamaktadır. Gümrük birliğine üye olmadıkları için kendi gümrük tarifelerini kendileri belirlerler fakat bu ülkeler Avrupa Birliği'ne gümrüksüz ürün satmak için 'Birlik Standartları'nı yakalamak zorundadır (Dhingra & Sampson, 2016: 7). AB dışında ki bu AEA ülkelerinin parasal birlik, ortak güvenlik ve savunma politikası ile adalet ve işçileri politikalarına ise katılımları zorunlu değildir (Akses vd., 2016: 17).

Birleşik Krallık'ta bu alternatif model oldukça sık dillendirilmektedir. Bu modellerle beraber Birleşik Krallık, tek pazarın getirdiği ekonomik olanaklardan yararlanacaktır. Ülke halkı bu modelin daha fazla 'egemenlik' getirmesini beklemektedir. Çünkü bu modelde bir siyasal yetki devri veya paylaşımı söz konusu değildir. AEA 'malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı' üzerine kurulu bir sistemdir. Birleşik Krallık'ın bu modeli kabul etmesi durumunda gelecek işçileri engelleme durumu söz konusu değildir. Göçmen karışıklığının ve ekonomik koşulların Brexit oylamasına yön verdiği düşünüldüğünde bu durum, 'Norveç Modeli' olarak adlandırabileceğimiz bu modelin Birleşik Krallık için pek de uygun olmadığı görüşünü güçlendirir.

Norveç, AB bütçesine ciddi katkılarda bulunmaktadır (Emerson, 2016: 3). Bu durumda Birleşik Krallık'ın "AB'nin yükünü çektiği için isyan bayrağı kaldırmasının" bir anlamı olmayacaktır. Ayrıca Norveç'in AB karar alma süreçlerinde hiçbir etkisi yoktur. Birleşik Krallık'ın Avrupa'da bir başat güç olduğunu ve tarihinden gelen liderlik rolünü düşündüğümüzde karar alma mekanizmalarına dâhil olmadan bütçeye katkı sağlaması, serbest dolaşıma izin vermesi, ihracat için standartlara uyma çabası göstermesi beklenemez.

Ayrıca Norveç Modeli'nin getirdiği sorumluluklar tamamen Birlikten ayrılmak isteyen kesimin karşı çıktığı konulardır. Bu yüzden bu modelin Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği ilişkilerini düzenlemesi ve alternatif olması mümkün değildir (Begg, 2016: 34).

İsviçre Modeli

Birleşik Krallık için önerilen bir diğer model ise 'İsviçre Modeli'dir. İsviçre 1960 yılından günümüze EFTA üyesidir. Fakat AEA'ya dâhil değildir. İsviçre 1992 yılında gerçekleştirdiği referandumla AEA'ya katılmayı reddetmiş ve oldukça uzun ve karışık bir sürecin sonunda, 1999'da ilişkiler için ilk ve ana paket kabul edilmiştir. AB bir paketin uygulanmaması durumunda diğerlerinin askıya alınması durumu üzerinden şerh koymuştur. Çünkü AB, İsviçre'nin sistemden deyim yerindeyse 'kiraz toplamasını' (*cherry picking*) istemeyerek statükoya oldukça önem veriyordu (Emerson, 2016: 3). İsviçre birçok sektörle ikili anlaşma içine girmiş ve ilişkilerini düzenlemiştir. Fakat bu anlaşmalar özellikle hizmet sektöründe tek pazara girişte sınırlı erişim imkânı sağlamaktadır. Bankacılık sektörüne ise tek pazara erişim mümkün değildir. Birleşik Krallık ekonomisinin büyük bir kısmını hizmet ve bankacılık sektörü oluşturmaktadır. Tek pazara bu iki ana sektör üzerinden giremeyecek bir Birleşik Krallık için bu model beklentileri pek de karşılamamaktadır (Akses vd., 2016: 18). İsviçre, AB bütçesine, kişi başına ortalama 53 Avro katkı sağlamaktadır. Yani Birleşik Krallık bu alternatif modeli kabul ederse yine ödemekle yükümlü olacağı bir fatura ortaya çıkacaktır (Dhingra & Sampson, 2016: 6). Öte yandan 2014 yılında İsviçre'de gerçekleştirilen referandumda yüzde 50,3 oranında 'evet' oyuyla 'göçün kısıtlanması' kararı çıkmıştır. Oysa İsviçre halkının yüzde 23,4'ü göçmendir. Aslında bu karar İsviçre'de yaşayan birçok yurttaşın geçmişine aykırıdır (Emerson, 2016: 4). Gerçekleşen referandumun ardından AB'nin sonuca tepki göstermesi ve ilişkileri askıya alacağını duyurmasıyla İsviçre hükümeti bu kararı uygulamaya koymamış ve İsviçre Modeli'nde serbest dolaşım engellenmemiştir.

İsviçre'nin 'tarafsız ülke' olma özelliği de onu Birleşik Krallık'tan ayıran bir diğer önemli unsurdur. Silahlı kuvvetleri olmayan İsviçre, Birleşmiş Milletler'e (BM) geç sayılabilecek bir tarih olan 2002 yılında üye olmuştur. İsviçre BM içindeki karar alma mekanizmalarında etkin faaliyet gösteremezken Birleşik Krallık'ta durum oldukça farklıdır. Birleşik Krallık, BM'nin beş daimi üyesinden biridir ve uluslararası kararlarda 'veto' yetkisine sahiptir. Ayrıca NATO'nun güçlü bir

üyesidir (Akses vd., 2016: 18). Uluslararası sistemin önemli bir parçası olan Birleşik Krallık'ın İsviçre için biçilen kaftanı üzerine giymesi oldukça zordur. Ayrıca Birleşik Krallık bu modeli seçerse *à la carte* yani 'seçmeci' bir modelde karar kılmış olacaktır. Ancak AB, Birleşik Krallık'ın istediği 'ayrıcılığı' elde etmesine izin vermeme hakkına sahiptir. AB üyesi olmaktan daha az entegrasyon sağlayan bu model, Birleşik Krallık için daha yüksek ekonomik maliyetlere neden olabilir. Bu modelle AB mevzuatına uymak zorunda kalacak olan ülke, mevzuatın yapım aşamasında ise hiçbir hakka sahip olmayacaktır (Dhingra & Sampson, 2016: 6). Dolayısıyla bu model daha az fayda getirirken, egemenliğin sekteye uğramasına yol açabilecektir.

Kanada Modeli

2009 yılından beri Kanada ve AB arasında müzakerelerin devam ettiği 'Kapsamlı Ekonomik ve Ticari Antlaşma' (*Comprehensive Economic and Trade Agreement*, CETA) 21 Eylül 2017 tarihinde geçici olarak yürürlüğe girmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018b). CETA hizmet sektörlerinde kısıtlı kalması dışında oldukça kapsamlı bir ticaret antlaşmasıdır (Emerson, 2016: 6). CETA ile iki taraf arasında gümrüklerin yüzde 98'inin ortadan kaldırılması beklenmekte ve bunun iki tarafın da gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sistem Kanada'ya ihracat gerçekleştirecek her büyüklükteki AB işletmeleri için yeni fırsatlar sunacaktır. AB'nin bu antlaşma ile yılda 590 milyon Avro tasarruf edeceği belirtilirken, Avrupalı çiftçiler ve yiyecek üreticileri içinde pozitif getirileri olması öngörülmektedir (European Commission, 2018). CETA ile birlikte etten balığa, tarımsal ürünlerden sanayi mallarına kadar yaklaşık 9 bin üründe uygulanan gümrük vergisi kaldırılmaktadır (Efe, 2017: 129). Antlaşmada Kanadalı ihracatçıların ürünlerini Kanada'da ürettiklerini ispatlamaları ve ürünlerin AB standartlarını karşılamasını sağlamaları gerektiği yer almaktadır. CETA banka hizmetlerini karşılamamaktadır. Bu yüzden Londra Finans Merkezi açısından bakıldığında Birleşik Krallık için uygunluğu tartışmaya açıktır (Akses vd., 2016: 18).

Bu modelin oldukça geniş kapsamlı bir ticaret antlaşması olduğu ve ekonomik açıdan yararlı bir şablon olacağı söylenebilir. Fakat Birleşik Krallık'ın içinde olduğu ayrılık sürecinde çözmesi gereken tek sorun ekonomik uyum süreçleri değildir. Birleşik Krallık ve AB yurttaşlarının durumuna, siyasi huzursuzluklara ve hukuksal problemlere bu modelle çözüm bulmak oldukça zordur. Özellikle, AB ve İrlanda hükümeti bu modelin uygulanması durumunda İrlanda adasında sert sınırın kaçınılmaz hale geleceğine inanmaktadır ve bu da bu modelin uygulanabilirliği açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir (Donnelly, 2018).

DTÖ Kurallarına Tâbi Üçüncü Ülke Modeli

Birleşik Krallık'ın alternatif modeller olmadan Birlikten ayrıldığını varsaydıgımızda, ülke hem AB ülkeleriyle hem de dünyanın geri kalanıyla ticari

ilişkilerini Dünya Ticaret Örgütü kurallarına göre gerçekleştirecektir.¹¹ Bu model, DTÖ kurallarına göre hareket eden üçüncü ülke modeli olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla, bu modelde Birleşik Krallık, AB açısından DTÖ kurallarına tâbi olan bir üçüncü ülke konumunda kalacaktır. Bu durumu sert Brexit yöntemi olarak nitelenmek mümkündür. 2016 verilerine göre DTÖ'nün 164 üyesi bulunmaktadır (Wto, 2016). DTÖ kurallarına göre, üye olan ülkelerin bir ürün için herhangi bir ülkeye uygulamakta olduğu en düşük gümrük tarifesi ve avantajlı koşullar, herhangi bir ilave antlaşmaya ihtiyaç duymaksızın diğer tüm DTÖ üyesi ülkelere otomatik uygulanır ve 'en çok gözetilen ülke' prensibi gerçekleştirilir. Bu prensip oluşabilecek çifte standartları engellemek içindir. Bir DTÖ üyesi olarak, Birleşik Krallık'ın AB ve diğer DTÖ üyelerine ihracatı, ithal eden ülkelerin 'en çok gözetilen ülke' tarifelerine tâbi olacaktır. AB veya EFTA üyeliği ile karşılaştırıldığında, bu Birleşik Krallık firmaları için AB'ye ihracat maliyetini artıracaktır. Birleşik Krallık'ın hizmet ticareti de DTÖ kurallarına tâbi olacaktır. DTÖ, hizmet ticaretini liberalleştirme konusunda AB'den çok daha az ilerleme kaydettiğinden bu durum Birleşik Krallık hizmet üreticileri için AB pazarlarına daha az erişim anlamına gelmektedir (Dhingra & Sampson, 2016: 7). Diğer bir ifadeyle, DTÖ asla AB'nin sağladığı kadar olanak tanımayacaktır (Bartels, 2018). Öte yandan bu modelde Birleşik Krallık'ın AB'den gelen kişilerin serbest dolaşımını kabul etme zorunluluğu da bulunmamaktadır. Brexit kararından hemen sonra konuşan Dünya Ticaret Örgütü Başkanı Roberto Azevedo, Birleşik Krallık'ın hâlihazırda AB üyesi olarak örgütün içinde bulunduğunu ancak Birlikten ayrıldıktan sonra gümrük tarifleri, kontenjan, sübvansiyonlar ve yetkilendirmeler de dâhil birçok durumun sil baştan değişeceğini dile getirmiştir (Euronews, 2016). DTÖ ile yenilenen antlaşmalar sonrası Birleşik Krallık, AB'den bağımsız olarak ticari anlaşmalar yapabilecektir. Bu modelde Birleşik Krallık, AB ekonomi politikası ve düzenlemelerine dâhil olmayacak ve AB bütçesine katkıda bulunmayacaktır (Türkish Yatırım, 2016: 21). Yine bu tercihle ülke, Avrupa Adalet Divanı'na da tâbi olmak zorunda değildir.

Sert Brexit olarak adlandırılan Dünya Ticaret Örgütü sistemi ile ticareti yürütmenin, yurttaşlık hakları, serbest dolaşım, yatırımların durumu, politik huzursuzluklar, İrlanda sınırı ve göç gibi başat sorunlara çözüm bulması beklenemez. Bununla birlikte birçok uzmana göre Birlikten ayrılışın sert Brexit yoluyla gerçekleşmesi ekonomik zararın boyutunu artıracaktır. Londra merkezli Adam Smith Enstitüsü'nün (2016) üst düzey yöneticisi Sam Bowman, Birleşik Krallık hükümetinin sert Brexit'in sonuçlarıyla kesinlikle karşılaşmak

¹¹ Dünya Ticaret Örgütü, Uruguay Turu müzakerelerinin ardından, 29 çok taraflı hukuki belgeyi, 25 bakanlar bildirisini kapsayan; 15 Nisan 1994 tarihinde Fas/Marakeş'te imzalanan ve 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması'nın (*General Agreement on Tariffs and Trade*, GATT) yerini alan Dünya Ticaret Örgütü Antlaşması ile kurulmuştur. 1 Ocak 1995 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir (Hasgüler, M., & Uludağ, 2014: 161). DTÖ'nün amacı çok taraflı ticareti sağlamak ve ikili anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır.

istemediğini ve Birlikten ani çıkışın ülke ekonomisi ve finans merkezi üzerinde çok ciddi etkileri olacağını söyleyerek bu yöntemin ülke ekonomisini olumsuz etkileyeceğinin altını çizmiştir.

Gümrük Birliği Modeli

Birleşik Krallık için diğer modellere kıyasla daha az tartışılan bir başka model ise hâlihazırda AB üyesi olmayan fakat tam üyelik müzakerelerini yürüten Türkiye'ye uygulanan gümrük birliği modelidir. Türkiye ile AB arasında 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması yalnızca sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Günümüz koşullarında yenilenmesi tasarlanan bu antlaşma Türkiye ve AB ilişkileri için beklentileri tam olarak karşılamamaktadır (Emerson, 2016: 5).

Birleşik Krallık'ın bu modeli kabul etmesi durumunda, Krallık, AB ile ticaretinde tarifeler ile eş etkili önlemleri kaldıracak ve AB dış ticaret tarifelerini uygulayacaktır. Bu model, Birleşik Krallık için uygulanma olasılığı en düşük modeldir (Köker, 2017). Krallık bu modelde AB'nin karar alma mekanizmalarında ve yatırım planlarında yer alamayacaktır. Ayrıca, Birleşik Krallık'ın en önemli sektörlerinden biri olan hizmet sektörü bu modelin kapsamı dışındadır. Bir diğer yandan, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmak için gerçekleştirdiği çalışmalar ve düzenlemeler de göz önüne alındığında, Birlikten ayrılmak için müzakereler yürüten Birleşik Krallık'ın beklentileri bu model ile örtüşmemektedir (Akses vd., 2016: 32).

SONUÇ

Avrupa Birliği'nin diğer üyelerinin aksine, üye olma süreci sancılı geçen Birleşik Krallık, Birliğe üyeliğini gerçekleştirdikten sonrada tam anlamıyla Birliğin bütünleşme süreçlerine dâhil olamamış ya da diğer bir ifadeyle entegre olmak istememiştir. Aldığı kararlar ile uyum sürecinin dışında kalan Birleşik Krallık, her daim AB'nin kendi egemenliğini kısıtladığı şüphesini taşımıştır. Bununla birlikte 2008 krizi ile başlayan darboğaz, Suriye İç Savaşı ile 2011 yılından bu yana artan göç hareketleri ve beraberinde getirdiği göçmen karşıtlığı ve iç siyasi tartışmalar Birleşik Krallık'ı yavaş yavaş Brexit sürecine sürüklemiştir.

Brexit referandumundan çıkan sonucun ayrılık yönünde olması birçok sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Birleşik Krallık ve AB başladıkları ikili müzakerelerde bu sorunlara en etkin ve hızlı çözümü bulmak için çalışmalar yürütmektedir. Müzakerelerin iki yıl sürmesi planlanmasına karşın takvim oldukça muğlaktır. Bir taraftan, bu durum sadece Birleşik Krallık'ı olumsuz etkilemez; aynı zamanda AB üyelerinin de hem ekonomik hem siyasal anlamda etkilenmesi söz konusudur. Diğer taraftan, May hükümetinin Brexit'i gerçekleştirmek üzere ilan edeceği antlaşmanın açık bir dilde olması durumunda Avam Kamarası'nda yeterli bir

çoğunluğa ulaşmada sıkıntılar belirecek; 'kör Brexit'¹² olarak adlandırılan seçeneğe işaret eden muğlak bir antlaşma ise oldukça heterojen bir çoğunluğu sağlayabilecektir. Başlı başına bu örnek bile Brexit'in altındaki kaygan zemini göstermektedir.

Birleşik Krallık, AB ile yeni ve eşit bir ortaklık istediğini vurgulamaktadır. Gerçekleşen müzakerelerin ayrılıkla birlikte oluşacak tüm sorunlara çözüm bulması, Birleşik Krallık'ı oluşturan dört unsurun birlik ve beraberliğini sarsmaması, hem Birleşik Krallık hem de AB halklarını mağdur etmemesi, ticari ilişkilerde mümkün olduğunca serbestlik sunması Birleşik Krallık'ın talepleri arasındadır.

Birleşik Krallık içinse ayrılık sonrası alternatif olabilecek her modelin artıları ve eksileri mevcuttur. İncelediğimiz tüm modeller Birleşik Krallık ekonomisi ve ticari ilişkilerin geleceği için farklı çözüm yolları sunmaktadır. Bu makalede ilk olarak Norveç Modeli'ne değinilmiştir. Bu modelde Birleşik Krallık, tek pazarda kalmaya devam edebilecek, ikili ticari ilişkileri sürdürebilecektir. Gümrük birliğine dâhil olmadığı için kendi gümrük tarifelerini belirleme hakkına sahip olacaktır. Ekonomik avantajlarını kaybetmeyeceği bu modelin Birleşik Krallık'ın ayrılışına çözüm olacağını söylememiz zordur. Çünkü bu model Birlik içinde Birleşik Krallık'a karar yetkisi tanımamaktadır. Birleşik Krallık bu modelde Birliğe katkı sağlamak zorundadır. Ayrıca dolaşım serbestliği de Birleşik Krallık'ın olumsuz bulacağı bir başka husustur.

İkinci seçenek olan İsviçre Modeli ise seçmeci olarak nitelendirilmektedir ve ilişkiler sektörler ile ikili antlaşmalar üzerinden yürümektedir. Tek pazara sınırlı erişim imkânı sunulurken Birleşik Krallık için önemli olan iki sektörün -hizmet ve bankacılık- ise tek pazara erişimi tamamen kısıtlıdır. Yine bu modelde AB kararlarına uymak zorunda kalacak olan Birleşik Krallık, karar alıcı konumda olmayacaktır.

Kanada Modeli, AB ile imzalanan serbest ticaret anlaşması ile ortaya çıkan görece yeni bir modeldir ve geçici olarak yürürlüğe girmiştir; düzenlemelere devam edilmektedir. Serbest dolaşım hakkı vermeyen, Birliğe maddi katkı zorunluluğu olmayan bu modelde AB standartlarını karşılayan birçok üründe gümrük vergisi kaldırılmıştır. Fakat bu model tıpkı diğerleri gibi birçok soruyu cevapsız bırakır.

¹² Theresa May hükümetinin AB ile varacağı Birlikten çıkış antlaşmasının Birleşik Krallık'ın beklentilerini karşılayamaması durumunda Avam Kamarası'ndan onay alma ihtimali düşücektir ve iç politikada sorunlar artacaktır. Gerçekleştirilen ikili antlaşmanın maddelerinin belirsiz olması durumunda ise antlaşma Avam Kamarası'nda farklı gruplardan parlamenterlerin desteğini sağlayabilme kapasitesi artacaktır. Tüm olasılıklara açık bu belirsizlik durumunun 'kör Brexit' olarak nitelenmesi mümkündür. Örneğin, *The Telegraph* gazetesinden Paul McGrade (2018), 'kör Brexit'i Brexit yanlıları için bir stratejik seçenek olarak gördüğünü söyleyerek İşçi Partisi'nden Sir Keir Starmer'in 'kör Brexit'in bir sert Brexit'e dönüşme ve Birleşik Krallık'ın ulusal çıkarlarına zarar verme potansiyeline dikkat çekmesine gönderme yapar.

'Sert Brexit modeli' olarak adlandırılan Dünya Ticaret Örgütü Modeli'nde Birleşik Krallık, Avrupa Birliği üyesi olmayan diğer dünya ülkelerinin tâbi olduğu ticari kurallara göre ikili ilişkilerini gerçekleştirecektir. Kendi gümrük tarifelerini belirleme hakkı kazanan ülke, AB bütçesine de katkı sağlamayacaktır. Bu modelin en büyük dezavantajı ise 'en çok gözetilen ülke' kuralıdır.

Son olarak ele alınan Gümrük Birliği Modeli'nde ise Birleşik Krallık'ın bu modeli kabul etmesi durumunda AB dış ticaret tarifelerine bağlanacağını ve kendi ticaret tarifelerini uygulayamayacağını altı çizilmiş; bu modelin Birleşik Krallık'ın beklentilerini karşılayamayacağı; hem ekonomik hem de siyasal sorunlara çözüm getirmesinin mümkün olmayacağı vurgulanmıştır.

Fakat şunu söylemekte yarar vardır: Birleşik Krallık hangi alternatif modeli seçerse seçsin tek pazar içindeki fırsatların yakalanması pek mümkün görünmemektedir. Alternatif olarak tartışılan bu modeller ekonomik açıdan değerlendirilebilir olsa da yurttaşlık hakları, dolaşım serbestliği, İrlanda sınırı, göçmenlerin durumu, gerçekleşecek yatırımlar, ikili siyasi ilişkiler, AB projelerine katılım ve katkı konularında halkın istediği doğrultuda çözüm sunmaktan uzaktır. Birleşik Krallık tüm bu konulara çözüm bulacak geniş çaplı bir antlaşmaya gereksinim duymaktadır. Bu modellerin kuramsal olarak uygulanabilir gözükse de pratiğe döküldüğünde Birleşik Krallık için birçok ilâve sorunu barındırması olasıdır. Bu nedenlerden ötürü, ilerleyen süreçte Brexit'in yeni bir referandumla durdurulması da sürpriz olmayacaktır.

KAYNAKLAR

- Adam Smith Institute. (2016). Sam Bowman discusses the difference between a hard and soft Brexit with the Daily Express. 19 Kasım 2018 tarihinde, <https://www.adamsmith.org/news/sam-bowman-discusses-the-difference-between-a-hard-and-soft-brex-it-with-the-daily-express?rq=bowman-hard-brexit> adresinden erişildi.
- Akdoğan, E. (2017). Avrupa Parlamentosu Ekseninde Temsil Krizi ve Brexit: AB Vatandaşlarının Kararlara Katılım Sorunu. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 163–184). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Akses, S. Ataç, E. Ceran, A. Çapanoğlu, S. İleri, C. Kıvılcım, I. Şahin, Y. (2016). Britanya Referandumu ve Sonrası: AB Entegrasyon Sürecinin Geleceği ve Türkiye. İktisadi Kalkınma Vakfı (C. 284). İstanbul. 10 Eylül 2018 tarihinde, [http://www.ikv.org.tr/images/files/İKV_Brexit_Yayın_no284\(1\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/İKV_Brexit_Yayın_no284(1).pdf) adresinden erişildi.
- Ariboğan, D. (2017). *Duvar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Avrupa Birliği. Treaty of Lisbon, Official Journal of the European Union (2007). 10 Nisan 2018 tarihinde, <http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3->

- 8972d8445325.0007.01/DOC_19 adresinden erişildi.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2017). *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma. 2017.* 10 Mayıs 2018 tarihinde, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu. Draft Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community, Pub. L. No. TF50 (2018) 33/2 (2018). EU. 20 Kasım 2018 tarihinde, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/negotiation-agreements-atom-energy-15mar_en.pdf adresinden erişildi.
- Avrupa Komisyonu. (2018b). Eu-Canada. 05 Mayıs 2018 tarihinde, <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ceta/> adresinden erişildi.
- Avrupa Konseyi. European Council Conclusions, Pub. L. No. EUCO 1/16 (2016). 20 Kasım 2018 tarihinde, <https://www.consilium.europa.eu/media/21787/0216-euco-conclusions.pdf> adresinden erişildi.
- Bartels, L. (2018). Brexit: Trading In Choppy Waters • Social Europe. 11 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.socialeurope.eu/brexit-trading-in-choppy-waters> adresinden erişildi.
- BBC. (2016a). 10 soruda İngiltere'nin AB referandumu. 19 Kasım 2018 tarihinde, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160616_10soruda_referandum adresinden erişildi.
- BBC. (2016b). İngiltere'de Yüksek Mahkeme'den hükümete Brexit darbesi. 11 Eylül 2018 tarihinde, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37858722> adresinden erişildi.
- BBC. (2017). İngiltere erken seçim noktasına nasıl geldi? 08 Ağustos 2018 tarihinde, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39628395> adresinden erişildi.
- BBC. (2018a). Avrupa Birliği: İngiltere'nin Brexit planı işe yaramaz. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45589226> adresinden erişildi.
- BBC. (2018b). İngiltere Başbakanı May: Avrupa Birliği, Brexit müzakerelerinde saygılı olmalı. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45604579> adresinden erişildi.
- Begg, I. (2016). Brexit: Why, what next and how? *CESifo Forum*, 17(2), 30–36.
- Birleşik Krallık Hükümeti. (2016a). *Alternatives to membership: possible models for the United Kingdom outside the European Union*. Londra: HM Government.
- Birleşik Krallık Hükümeti. (2016b). *HM Treasury analysis: the long-term economic impact of EU membership and the alternatives. Parliament by the Chancellor of the Exchequer by command of Her Majesty*. HM Government.

- Booth, S., Howarth, C., Persson, M., Ruparel, R., & Swidlicki, P. (2015). *What if...? The Consequences, challenges & opportunities facing Britain outside EU*. Londra. 10 Kasım 2018 tarihinde, www.openeurope.org.uk adresinden erişildi.
- Çolak, Ö. F. (2017). Küresel Kriz ve Brexit Ömer. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT–Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 96–108). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cowburn, A. (2016). Theresa May says “Brexit means Brexit” and there will be no attempt to remain inside EU. 11 Haziran 2018 tarihinde, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/theresa-may-brexit-means-brexit-conservative-leadership-no-attempt-remain-inside-eu-leave-europe-a7130596.html> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2017). Polonya çok vitesli Avrupa önerisine karşı çıkıyor. 03 Temmuz 2018 tarihinde, <http://www.ulasimgazetesi.com/kose-yazisi/9043/ab-supheciligi-nedir-nasil-gelismistir.html> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2018a). AB'den İngiltere'ye acı reçete. 04 Mayıs 2018 tarihinde, <http://www.dw.com/tr/abden-ingiltereye-acı-reçete/a-42360073> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2018b). Brexit anlaşmasının ilk taslağı açıklandı. 05 Mayıs 2018 tarihinde, <http://p.dw.com/p/2tUCm> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2018c). May: AB ile Gümrük Birliği olmayacak. 07 Ağustos 2018 tarihinde, <http://www.dw.com/tr/may-ab-ile-gümrük-birliği-olmayacak/a-42455086> adresinden erişildi.
- Dhingra, S., & Sampson, T. (2016). Life after BREXIT : What are the UK's options outside the European Union ? 1, 15. Londra 20 Eylül 2018 tarihinde, <http://cep.Ise.ac.uk/pubs/dowland/brexit01.pdf> adresinden erişildi.
- Dinan, D. (2014). *Europe Recast: A History of European Union*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Donnelly, B. (2018). Brexit: The Political Declaration. 13 Ekim 2018 tarihinde, <http://fedtrust.co.uk/brexit-the-political-declaration/> adresinden erişildi.
- Duxbury, C. (2016, Haziran 30). Brexit and the Norway Model. *The Wall Street Journal*. 25 Eylül 2018 tarihinde, <https://blogs.wsj.com/briefly/2016/06/30/brexit-and-the-norway-model-at-a-glance/> adresinden erişildi.
- Dünyahaber. (2018, Mart7). AB, İngiltere'nin önerilerini reddetti. *Dünyahaber*. 22 Kasım 2018 tarihinde <https://www.dunya.com/dunya/ab-ingilterenin-onerilerini-reddetti-haberi-406248> adresinden erişildi
- Ebell, M., & Warren, J. (2016). The Long-Term Economic Impact of Leaving the EU. *National Institute Economic Review*, 236(1), 121–138. <https://doi.org/10.1177/002795011623600115>

- Efe, H. (2017). Brexit Sonrası Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği Arasındaki Tek Pazar Üzerine Müzakereler: “Sert” Brexit mi, “Yumuşak” Brexit mi? E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (siyasal kitapevi, ss. 109–136). Ankara.
- Emerson, M. (2016). Which Model for Brexit? *After Brexit: Consequences for the European Union*, (147), 1–20. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66670-9_9
- Euronews. (2016). DTÖ:İngiltere ile eskisi gibi olunmayacak. 08 Ağustos 2018 tarihinde, <http://tr.euronews.com/2016/10/21/dto-ingiltere-ile-eskisi-gibi-olunmayacak-adresinden-erişildi>.
- Euronews. (2018). May:AB dışında fırsatlar bizi bekliyor. 20 Eylül 2018 tarihinde, <https://tr.euronews.com/2018/03/29/theresa-may-ab-d-s-nda-f-rsatlar-bizi-bekliyor-adresinden-erişildi>.
- Fossum, J. E., & Graver, H. P. (2018). *Squaring the circle on brexit: could the Norway model work?* Bristol Universtiy Press.
- Gow, D. (2018). *Social Europe Brexit Paper Series Brexit and Devolution: A New UK Settlement or the Break-Up of Britain?* 20 Eylül 2018 tarihinde <https://www.parliament.uk/site-infor-adresinden-erişildi>.
- Hasgüler, M., & Uludağ, M. B. (2014). *Devletlerarası ve hükümetler-dışı uluslararası örgütler: tarihçe, organlar, belgeler, politikalar*. istanbul: Alfa Yayınları.
- Hobolt, S. (2016). Why did voters vote Brexit? November 19 Kasım 2018 tarihinde, from <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/06/24/why-did-voters-choose-brexit/> adresinden erişildi.
- Ipsos MORI. (2016). Immigration and the EU Referendum. *Ipsos MORI Issues Index*, 1–13.10 Ağustos 2018 tarihinde, <https://www.ipsos.com/sites/default/files/migrations/en-uk/files/Assets/Docs/Polls/immigration-and-the-eu-referendum-charts.pdf> adresinden erişildi.
- Ipsos MORI. (2017). The five tribes of Brexit-Britain. *Ipsos MORI Issues Index*. 10 Ağustos 2018 tarihinde, <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2017-12/the-five-tribes-of-brexit-britain.pdf> adresinden erişildi.
- Kalay, A. (2017). Demokrasi ve Popülizm Bağlamında Brexit Tartışmaları. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa: İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 65–81). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Köker, İ. (2017). AB'de Brexit sonrası için “Türkiye modeli” tartışılıyor. 10 Mayıs 2018 tarihinde, <https://www.bbc.com/turkce/40391373> adresinden erişildi.
- Mars de, S., Murrar, C. R. G., Aoife., O. D., & Warwick, B. (2016). *Brexit, Nothern Ireland and Ireland* (C. 2).

- McGrade, P. (2018, Kasım 12). Will Brexiteers realise in time that a 'blind Brexit' is their friend? *The Telegraph*. 20 Kasım 2018 tarihinde, <https://www.telegraph.co.uk/politics/2018/11/12/will-brexiteers-realise-time-blind-brexit-friend/> adresinden erişildi.
- McKie, D. (1975, Haziran 7). Anatomy of a landslide. *The Guardian*, s. 1.
- Miller, V., Long, A., Gower, M., & Kelly, R. (2016). Brexit: What Happens Next? *House of Commons Library Briefing Paper*, CBP-7632(CBP-7632), 1–27. 20 Eylül 2018 tarihinde, <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7632> adresinden erişildi.
- Özbey, E. E., & Şenyuva, Ö. (2017). Brexit, Avrupa Birliği ve Kamuoyu: Britanya Örneğiyle Avrupa'da Yükselen Radikalizmi ve Popülizmi Anlamak. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa: İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 185–214). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özerim, G. (2017). Göç Konusunun Birleşik Krallık'ta AB Referandumu Sürecindeki Yeri. E. Erol & D. Şekeroğlu (Ed.) içinde, *BREXIT – Elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den Ayrılmasından Sonra Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye-AB İlişkilerinde Fırsatlar ve Tehditler* (ss. 83–95). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Petzinger, J. (2018). Panasonic Europe CEO Laurent Abadie announces that the corporate headquarter will move from the UK to Amsterdam from. 20 Eylül 2018 tarihinde, <https://qz.com/1374524/panasonic-europe-ceo-laurent-abadie-announces-that-the-corporate-headquarter-will-move-from-the-uk-to-amsterdam-from/> adresinden erişildi.
- Pisani-Ferry, J., Röttgen, N., Sapir, A., Tucker, P., & Wolff, G. B. (2016). *Europe after Brexit: A proposal for a continental partnership*.
- Purdy, M. (2013). Peace in the Troubles. 13 Ekim 2018 tarihinde, http://www.bbc.co.uk/history/topics/troubles_peace adresinden erişildi.
- Rights, M. (2016). *Long-term Economic Implications of Brexit. A report for the Scottish Parliament. University of Strathclyde*. 02 Mart 2018 tarihinde, <https://www.sbs.strath.ac.uk/economics/fraser/20161006/Long-term-Economic-Implications-of-Brexit.pdf> adresinden erişildi.
- Ryan, J. (2016). *UK referendum and potential Brexit? Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft Leibniz Information Centre for Economic* (C. 69).
- Schoof, U., Petersen, T., Aichele, R., & Felbermayr, G. (2015). *Brexit–potential economic consequences if the UK exits the EU. Future Social Market Economy*.
- Servantie, D. (2017). AB şüpheciligi nedir? Nasıl gelişmiştir? 10 Ekim 2018 tarihinde, <http://www.ulasimgazetesi.com/kose-yazisi/9043/ab-supheciligi-nedir-nasil-gelismistir.html> adresinden erişildi.

- Social Europe. (2018). How Brexit Could Create A Crisis At The Irish Border. 11 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.socialeurope.eu/how-brexit-could-create-a-crisis-at-the-irish-border> adresinden erişildi.
- Soytürk, M. (2017). Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği İle İlişkisi ve Brexit. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(4), 72-72. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.280527>
- TC Dışişleri. (2016). Birleşik Krallık'ın Ekonomisi. 10 Ekim 2018 <http://www.mfa.gov.tr/birlesik-krallik-ekonomisi.tr.mfa> adresinden erişildi.
- The Electoral Commission. (2016). EU referendum result. 05 Haziran 2018 tarihinde, <https://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/eu-referendum-result-visualisations> adresinden erişildi.
- The People's Challenge. (2018). About. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://thepeoplechallenge.org/about/> adresinden erişildi.
- Turkish Yatırım. (2016). *Brexit'e dair herşey*. İstanbul. 10 Eylül 2018 tarihinde, <http://www.turkborsa.net/belgeler/raporlar/brexitdairhersey.pdf> adresinden erişildi.
- Van Reenen, J., Dhingra, S., Sampson, T., & Wadsworth, J. (2016). *Brexit 2016, Policy analysis from the Centre for Economic Performance* (Center for Economic Performance). Londra. <https://doi.org/10.1038/530015a>
- Walker, P. (2018). What the cabinet has agreed at Chequers Brexit meeting. 12 Kasım 2018 tarihinde, <https://www.theguardian.com/politics/2018/jul/06/what-the-cabinet-has-agreed-at-chequers-brexit-meeting> adresinden erişildi.
- Wesel, B. (2018, Temmuz 10). Londra'da kaos günleri. *Deutsche Welle*. 05 Ekim 2018 tarihinde, <https://p.dw.com/p/317DP> adresinden erişildi.
- WTO. (2016). WTO. 10 Ekim 2018 tarihinde, <https://www.wto.org/> adresinden erişildi.
- Young, J. W. (1993). *Britain and European unity, 1945-1992*. New York: Macmillan Education.
- Zengin, C. (2016). Brexit: Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ndeki Geleceği mi? *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (10), 2. 05 Mayıs 2018 tarihinde, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-455-20160330441308.pdf> adresinden erişildi.